

Sahâbenin Tâbi‘undan Hadis Rivâyeti

Ayşe Esra ŞAHYAR*

“Companions’ Hadîth Transmission from Successors”

Abstract: Since the companions could not have been always with the Prophet, they learned some ahadîth from other companions after the Prophet (Pbuh) passed away. They also took some ahadîth from their students (successors) through another companion. When they narrated a hadîth which they learned from another companion, they did not give his/her name in the isnâd, but when narrated a hadîth that they learned from a successor by means of another companion, they mentioned both in the isnâd. This practice constitutes the beginning of use of isnâd in hadîth literature.

Citation: Ayşe Esra Şahyar, “Sahâbenin Tâbi‘undan Hadis Rivâyeti” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, VIII/1, 2010, pp. 125–144.

Key words: companion, successor, hadîth narration, isnâd, hadîth criticism, transmission of the older people from the younger ones.

Sahâbenin tâbi‘undan hadis rivâyet etmesi, her ne kadar Türkçe hadis usûlü eserlerinde üzerinde pek durulmamışsa da, hadis ilmiyle iştilig eden ilim ehli kimselerin hicri III. yüzyıldan itibaren eserlerinde yer vermeye başladıkları ve hicri V. yüzyıldan itibaren de müstakil çalışmalarda ele aldıkları bir konudur. Esasen isnâd sisteminde alışlagelen sıralama, tâbi‘ünün sahâbeden hadis nakletmesidir. Zira isnâd, sözü söyleyenine ulaştırmaktır ve bu esnada zikredilen râviler de kronolojik olarak geçmişe doğru sıralanırlar. Oysa sahâbenin tâbi‘undan rivâyeti olgusunda senedin son kısmı itibariyle alışlagelenden farklı bir durumla karşılaşılır. Zira bu isnâdlarda tâbi‘î râvî hoca, sahâbî râvî ise onun talebesi hâline gelmektedir. Rivâyet merfû bir hadis ise sened tekrar bilinen mecrada seyredir ve tâbi‘undan sonra bir sahâbî ismi daha devreye girer ve senedin “sahâbî → tâbi‘î → sahâbî → Resûlullah” şeklinde tezahür eder.

Sahâbenin tâbi‘undan hadis nakletmesi, birtakım tarihî ve sosyal nedenlerden kaynaklanmıştır. Esasen, bu nedenler, sahâbenin bir başka sahâbîden hadis nakletmesine zemin hazırlayanlarla aynıdır. Bu nedenle, sahâbenin tâbi‘undan hadis nakletmesi konusu, sebep ve sonuçları bakımından benzerlikler taşıması nedeniyle hadis usûlü eserlerinde de genellikle sahâbenin sahâbeden hadis ri-

vâyeti mevzûu ile birlikte ele alınmıştır. Sahâbenin gerek başka sahâbîlerden gerek tâbi‘ün aracılığıyla başka sahâbîlerden hadis nakletme nedenleri kısaca; (a) çobanlık, ziraat ya da ticaretle meşguliyetleri, seferde bulunmaları ya da bir başka şehirde yaşıyor olmaları gibi sebeplerle her bir sahâbînin her zaman Hz. Peygamber’i doğrudan dinleme imkânın olmaması¹; (b) yaşı küçük olan, İslâm’a geç giren ya da Resûlullâh’a geç mülâkî olanların Resûlullâh’tan hadis dinlemek için fazla vakitlerinin kalmaması²; (c) Resûlullâh’ın sadece aile efradının bileceği hâllere her sahâbînin muttali olamaması gibi sebeplere dayanmaktadır.

Bu durumlarda sahâbîler bazen öğrenmek istedikleri konularda diğer sahâbîlere soru sorarak bazen Kur’ân âyetlerinin ve hadislerin müzakere edildiği ders halkalarına katılarak hatta zaman zaman hadis bilen diğer sahâbîlerin kapısında bekleyerek³ hadis öğrenimlerini Hz. Peygamber’den sonra da sürdürmüşlerdir.⁴ Bu öğrenme faaliyetinin bir neticesi olarak yeri geldiğinde bir başka sahâbî aracılığıyla öğrendikleri hadisleri rivâyet etmişlerdir. Ancak rivâyet esnasında ashâb, hadisi bir başka sahâbîden öğrenmiş olsa bile doğrudan Hz. Peygamber’e izafe etmiştir. Elbette bu tür rivâyetlerde sema‘a delâlet eden *سمعت* lafzı kullanılmamış, *عن* ya da *قال* lafızları tercih edilmiştir. Usûlcüler

¹ Buhârî bu hususu *el-Camiu’s-sahîh*’de “Nöbetleşe ilim öğrenme” başlığı altında ele almış, Hz. Ömer’in, Ensardan bir komşusu aracılığıyla Resûlullâh’ın hadislerini öğrendiğini aktarmıştır. Bk. Buhârî, İlim 27. Berâ b. el-Âzib, Resûlullâh’tan naklettikleri her haberi, bizzat Resûlullâh’tan işitmediklerini, onları meşgul eden birtakım işlerin varlığından dolayı ashâbın birbirlerinden de hadis aldıklarını belirtmiştir. Bk. el-Hasen b. Abderrahmân er-Râmihürmüzî, *el-Muhaddisu’l-fâsil beyne’r-râvî ve’l-vâ‘î* (thk. Muhammed Accâc el-Hatîb), yy., Dâru’l-fıkr, 1401/1984; s. 235; Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ‘ala’s-Sahîhayn* (thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1411/1990, I, 216; Hatîb el-Bağdadî, *el-Câmi’ li ahlâki’r-râvî ve âdâbi’s-sâmi’* (thk. Mahmûd Tahhân), Riyad ts., I, 117; a. mlf., *el-Kifâye fi ‘ilmi’r-rivâye*, Beyrut 1409/1988, s. 385.

² Abdullâh b. Abbâs’ın ve Ebû Hüreyre’nin Mekke’de nâzil olan “Yakın akrabamı uyar” âyeti ile ilgili rivâyeti nakletmeleri, (Buhârî, Tefsîr [Şu‘arâ Sûresi] 2; Müslim, İmân 348), Enes b. Mâlik’in hicretten önce gerçekleşen inşikâku’l-kamer olayını nakletmesi (Buhârî, Menâkıb 36; Müslim, Sıfatü’l-kıyâme 46); Abdullâh b. Ömer’in Bedir Gazvesi’ne katılmadığı hâlde Resûlullâh’ın ölen müşriklerin başında durup onlarla konuşması hadisesini nakletmesi (Buhârî, Cenâiz 87; Müslim, Cenâiz 27) vb. rivâyetler ashâbın şahit olmadıkları hadiseleri rivâyet etmelerine örnek gösterilebilir.

³ Abdullâh b. Abbâs, Resûlullâh’ın irtihâlinde sonra hadis öğrenmek için kuşluk vakti ashâbın kapısında bekler, kaylûleden uyanıp öğle namazına gitmek için evden çıkan sahâbîler kapılarının önünde toza toprağa bulanmış vaziyette kendilerini bekleyen İbn Abbâs ile karşılaşarlardı. Bk. İbn Abdilber, Yûsuf b. Abdillâh en-Nemerî el-Kurtubî, *Câmiu beyâni’l-‘ilmi ve fadlih* (thk. Übeyy el-Eşbâl ez-Züheyri), yy., Dâru İbni’l-Cevzî, 1414/1994, I, 365.

⁴ Nevevî, ashâbın bilgi kaynakları olarak altı isim zikretmektedir. Bunlar: Hz. Ömer, Hz. Ali, Übeyy b. Ka’b, Zeyd b. Sâbit, Ebû’d-Derda ve İbn Mes’ûd’dur. Bu altı kişinin bilgisinin de Hz. Ali ve İbn Mes’ûd’da toplandığı sonucuna ulaşmaktadır. (Süyûtî, *Tedribu’r-râvî bi şerhi Takribi’-Nevevî* (thk. Ahmed Umar Hâşim), Beyrut 1414/1993, II, 192) Dolayısıyla aslında ashâbın isimlerini seneden iskât ettikleri râviler çoğu kere bu sahâbîler olmalıdır.

* Akademi İstanbul Yurtdışı Eğitim Danışmanlığı, Öğretim Üyesi, aesahyar@hotmail.com

ashâbın bu tarz rivâyetleri için sahâbe mürseli terimini kullanmışlardır. Ashâbın irsâl yapması hiçbir zaman tenkit konusu edilmemiş, bilâkis bazı sahâbiler kendilerine isnâd sorulmasından rahatsızlık dahi duymuşlardır.⁵ Zira isnâd talebini bir güvensizlik tavrı olarak algılamaktaydılar. Bu hususta onlar, birbirlerine eksiksiz güven duymakta, bir başka sahâbiden dinledikleri rivâyetleri sanki kendileri duymuş gibi tereddütsüz kabul etmekteydiler. Nitekim özellikle Abdullâh b. Abbâs, Enes b. Mâlik gibi Resûlullâh irtihâl ettiğinde çok genç yaşta olan, ya da Ebû Hüreyre gibi Resûlullâh ile birlikteliği diğer sahâbeye nispetle kısa süreli olan sahâbilerin rivâyetlerinin önemli bir kısmı aslında sahâbe mürselidir. Sahâbe mürsellerinin hüccet değeri konusunda ilk asırlardan beri fikir beyan eden ilim adamlarının -birkaç istisna dışında- tamamı, sahâbe mürselini muttasıl hükmünde kabul etmişlerdir. Bu yaklaşımın temelinde, seneden çıkarılmış râvînin de bir sahâbî olması, ashâbın tümünün âdil kabul edilmesi sebebiyle eksik râvînin senede zarar vermeyeceği düşüncesi yer almaktadır. Nitekim ashâbın irsâl yapmasının arka plânında yer alan düşünce de aynıdır.⁶

Sahâbe, Resûlullâh'ın irtihâlinden sonra hadis öğrenmeye diğer sahâbiler aracılığıyla devam ettiği gibi, tâbi'undan da hadis öğrenmeye çalışmıştır. Bir sahâbînin bir tâbi'ye naklettiği bir rivâyet bazen o tâbi'i aracılığıyla bir başka sahâbîye intikal edebilmiştir. Ashâb, birbirlerinden hadis öğrenmeyi doğal karşıladıkları gibi, tâbi'undan bilgi almakta da bir sakınca görmemişlerdir. Bu tutumu besleyen ana etken, şüphesiz, Hz. Peygamber'in hadis öğrenmeye teşvikidir. Özellikle hadis ve fıkıh, nerede ya da kimde bulunursa derhal alınabilecek yitik mal gibi görülmüştür. Vekî b. el-Cerrâh (ö. 196/811), kişinin kendisinden büyüklerden, akranlarından ve kendisinden küçük olanlardan hadis rivâyet etmedikçe, aynı şekilde, bu kimseler de kendisinden rivâyette bulunmadıkça âlim kabul edilemeyeceğini ifade ederek, hadis öğreniminde tabakaların birbirinden rivâyetinin "imkân" değil, "gereklilik" olarak kabul edildiğinin altını çizmiştir.⁷

Sahâbenin tâbi'undan hadis rivâyeti ve bu rivâyetlerin niteliği ile ilgili çalışmalar aslında oldukça erken bir dönemde başlamış gözükmektedir. Örneğin

⁵ Enes b. Mâlik talebelerine hadis rivâyet ettiği bir gün, ona "Bunu Resûlullâh'tan sen mi duydu?" diye sorulmuştu. Enes, bu soru karşısında çok öfkelenmiş ve şöyle cevap vermiştir: "Bizim her rivâyet ettiğimiz haber, peygamberden duyduğumuz haber değildir. Biz, birbirimizden de hadis dinledik. Ama kimse kimseyi yalancılıkla itham etmemiştir." Bk. Muhammed b. Ömer İbn Ruşeyd el-Fihri, *es-Sünenü'l-ebyen ve'l-mevridü'l-em'an* (thk. Salâh b. Sâlim el-Mısırâti), Medine 1417, s. 63.

⁶ Sahâbenin hadisi dinlediği diğer sahâbînin ismini zikretmemesinin tedlis kabul edilmediğine dair bk. Ali Toksarı, "Müdelles Hadis ve Sahâbeye Tedlis İsnâdı", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 5, Kayseri 1988, s. 221-236.

⁷ Tâhir b. Sâlih el-Cezâiri, *Tevcihu'n-nazar ilâ usûli'l-eser* (thk. Abdülfettah Ebû Ğudde) Halep 1416/1995, I, 419.

İbn Ebî Hayseme (ö. 279/892), *et-Târihu'l-Kebîr* adlı eserinde sahâbenin tâbi'undan rivâyetleri konusunu bir bölümde ele almıştır.⁸ Akabinde Hatîb Bağdâdî (ö. 463/1071) *Rivâyetü's-sahâbe ani't-tâbi'in* isimli müstakil bir eser kaleme almış, bu eserde sahâbenin tâbi'undan rivâyetlerini toplamıştır.⁹ Hatîb Bağdâdî'nin bu eseri günümüze kadar ulaşmamış olsa da yapılan atıflar vesilesi ile muhtevası hakkında bilgi edinmek mümkündür. Öte taraftan Hatîb'in bu eseri İbn Hacer (ö. 852/1448) tarafından *Nüzhetü's-sâmi'in fi rivâyeti's-sahâbe ani't-tâbi'in* adı ile ihtisar edilmiş ve eser günümüze ulaşmıştır. Bu eserde İbn Hacer, sahâbenin kendisinden rivâyette bulunduğu tâbi'ünü alfabetik sırayla zikretmiş, her bir tâbi'iden hangi sahâbenin hangi hadisleri naklettiğini göstermiştir. Ancak bu hadislerin bir kısmı merfû, bir kısmı mevkûf olduğu gibi, eser, sahâbenin tâbi'undan naklettiği İsrailî haberleri de ihtiva etmektedir. İbn Hacer bu risâlede Ka'b el-Ahbâr'ı (ö. 32/652) alfabetik sistemin dışında en son ele almış, Ebû Hüreyre, Abdullâh b. Ömer ve Abdullâh b. 'Abbâs'ın Ka'b'den rivâyet ettikleri mevkûf ve İsrailî haberlere de yer vermiştir. Alfabetik sistem içinde de Üveys el-Karani'den başlayarak yirmi beş tâbi'ünün adını zikretmiş, ardından hanım tâbi'ilerden beş kişinin isimlerini anıp onlardan hangi sahâbîlerin hangi hadisleri naklettiğini aktarmıştır. Tüm bu rivâyetler arasında merfû hadisler de vardır. Ancak risale, tâbi'ün adlarına göre tertip edildiği için merfû ve mevkûf haberler iç içedir.

Konunun detaylı bir biçimde usûl-i hadis eserlerinde yer almasının İbn Hacer'in hocası Irâkî (ö. 806/1403) ile başladığı görülmektedir. Irâkî öncesinde hadisçiler bu konuya, mürsel haber ya da büyüklerin küçüklerden hadis rivâyeti başlığı altında kısaca değinmişlerdir. Irâkî ise İbnü's-salâh'ın (ö. 643/1245) *Mukaddime*'sinin şerhi olan *et-Takyîd ve'l-izâh* isimli eserinde, "bazı kimselelerin, sahâbenin tâbi'undan naklettiği hadislerin sadece mevkûf haberler ve İsrailî rivâyetlerden ibaret olduğunu zannettiğini" söyleyerek, oysa "sahâbenin tâbi'undan merfû hadisler de naklettiğini" vurgulamıştır. Bu iddiasını ispatlamak amacıyla da sahâbenin tâbi'undan naklettiği on dokuz merfû hadise işaret etmiştir.¹⁰ Irâkî'den sonraki birçok hadis usûlü müellifi de bu rivâyetleri Irâkî'den naklen kendi eserlerinde aktarmışlardır.¹¹ Sahâbenin tâbi'undan ha-

⁸ İbn Ebî Hayseme'nin *et-Târihu'l-kebir* isimli eserinde bu adı taşıyan bir bölüm olduğuna dair bk. Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *et-Telhisu'l-habir fi tahriri ahâdisi'r-Râfi'i el-Kebîr*, yy., Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1419/1989, I, 163. İbn Ebî Hayseme'nin bu eserinden bazı parçalar Medine'de Mahmûdiyye ve Fas'ta Karâviyyin kütüphanelerinde bulunmaktadır. Bk. Aydın, Abdullâh, "İbn Ebû Hayseme", *DIA*, XIX, 434.

⁹ Muhammed b. Ebî'l-Feyd el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrefe* (thk. Muhammed el-Muntasır), yy., Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1421/2000, s. 163.

¹⁰ Ebû'l-Fadl Zeynüddîn Abdurrahîm b. el-Hüseyn el-İrâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh şerhu Mukaddimeti İbni's-salâh* (thk. Abdurrahman Muhammed Osman), Medine 1389/1969, s. 76.

¹¹ Örneğin Ebnâsi, Burhânuddîn Ebû İshâk, *eş-Şezâ'l-feyâh min 'ulûmi İbni's-salâh* (thk. Salah Fethî Helel), yy., Mektebetü'r-Rüşd, 1418/1998, I, 151-157; Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, II, 337-338; Ebû Şehbe, Muhammed, *el-Vesît fi 'ulûmi'l-hadîs*, yy., Daru'l-fikr, ts., s. 698-700.

dis rivâyeti olgusunu, müstakil bir başlık altında, özel bir nev' olarak adlandırıp eserinde yer veren ilk isim ise Süyûtî (ö. 911/1505) olmuştur. Ancak Süyûtî Irâkî'nin naklettiği rivâyetleri tekrar etmekle yetinmiştir.¹²

Sahâbenin tâbi'undan rivâyeti konusu hadis usûlü müellifleri tarafından "letâifu'l-isnâd" kabilinden bir konu olarak ele alınmıştır. Bu vakia senedin ilginç ve hoş bir teknik özelliği olup özellikle senedi okuyanlarda "maklûb hadis" vehmi uyandırmaması bakımından bilinmesinde yarar vardır.¹³ Oysa, sahâbenin tâbi'undan hadis rivâyet etmesi vakiası, özellikle hadis tarihinin çok önemli bir süreci olan "sahâbenin hadis rivâyeti ve isnâd kullanımı" meselesi başta olmak üzere, "musannif imamların farklı tarîkleri olan hadisler arasında tercihte bulunurken gözettikleri birtakım ilkeler" bakımından da incelenmesi gereken bir durumdur. Bu amaçla, ilgili rivâyetlerin tek tek incelenmesi ve değerlendirilmesi, elde mevcut hadis kaynaklarında nasıl yer aldığı tespit edilmesi önem arz etmektedir. Dolayısıyla burada, Irâkî'nin zikrettiği on dokuz hadis teker teker değerlendirilecek ve bu değerlendirmelerden hareketle sahâbenin tâbi'undan hadis rivâyeti vakiası hadis usûlü ve tarihi bakımından yorumlanacaktır. Ancak bu çalışmada sahâbenin tâbi'undan naklettiği mevkûf haberlere ve İsrailî rivâyetlere yer verilmeyecektir. Zira bu alan müstakil bir çalışma gerektirmektedir.

et-Takyîd ve'l-îzâh'ta yer alan on dokuz rivâyeti, Irâkî'nin tertibine pek müdahale etmeksizin¹⁴ özellikleri ve hadis kaynaklarında yer alış biçimleri bakımından sıraladıktan sonra, değerlendirebiliriz:

1) Sehl b. Sa'd es-Sâ'idi (ö. 88/707) şöyle demiştir: Mescitte Mervân b. el-Hakem'in (ö. 65/684) oturduğunu gördüm. Ben de yanına oturdum. Mervân bana Zeyd b. Sâbit'in (ö. 45/665) şöyle rivâyet ettiğini bildirdi:¹⁵ Hz. Peygamber bana "Müminlerden oturanlar ile Allah yolunda cihad edenler eşit değildir" âyetini¹⁶ yazdırdı. O esnada İbn Ümmü Mektûm geldi ve: "Ey Allah'ın elçisi, cihada katılabilsen ben de katılırdım" dedi. İbn Ümmü Mektûm âmâ idi. Onun bu sorusu üzerine Allah Teâlâ peygamberine vahyetti. O sırada peygamberin bacağı benim bacağıma değişiyordu. Birden peygamberin bacağı bana o kadar ağır geldi ki ben bacağımın kırılacağından korktum. Sonra vahyin inmesi tamamlandı. Allah Teâlâ: "Mazereti olanlar hariç"

¹² Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, II, 337-338.

¹³ Takiyyuddîn Osman b. Abdîrahmân İbnü's-salâh, *Mukaddime* (thk. Nuruddin Itr), Beyrut 1406/1986, s. 307; Ebû Zekerîyya Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîh-i Müslim b. el-Haccâc*, Beyrut 1392, VI, 29; Ebnâsî, *Şezâ*, II, 535.

¹⁴ Bu sıralamada tarafımızdan yapılan değişiklik, sadece isnâd bakımından aynı veya yakın rivâyetleri, değerlendirmelerde tekrara düşmemek ya da atıflarla anlaşılmayı zorlaştırmamak amacıyla, ard arda zikretmek olmuştur. Ayrıca gerek Irâkî gerek İbn Hacer bu hadislerin genellikle baş kısmını ya da konusunu zikretmiş, metinlerin tamamına yer vermemişlerdir. Bu makalede hadislerin tam metinleri de tespit edilerek zikredilmiştir.

¹⁵ Makalede isnâdların yalnızca konu ile ilgili kısımlarına yer verilecektir.

¹⁶ en-Nisâ 4/95.

diye vahyetmişti.

Bu rivâyetin senedinde ashâbdan Sehl b. Sa'd ile Zeyd b. Sabit¹⁷ arasında Emevî halifesi Mervân b. el-Hakem yer almıştır. Mervân, her ne kadar hicretin ikinci senesinde dünyaya gelmişse de ailesi ile beraber Tâif'te yaşadığı için Resûlullâh'a mülâkî olamamıştır. Halifelîği esnasında ve öncesindeki fiilleri tenkid edilmekle birlikte hadis rivâyeti konusunda yalancılıkla itham edilmiş, kendisinden hadis alınabileceği kaydedilmiştir.¹⁸ Nitekim Sehl b. Sa'd'ın ondan hadis alması ve nakletmesi de kendisini tevsîk etmesi olarak yorumlanabilir. Bu rivâyet aynı tarîkle, Buhârî, Tirmizî ve Nesâî'de yer almıştır.¹⁹

2) es-Sâib b. Yezîd (ö. 91/709), Abdurrahmân b. Abd el-Kârî'nin (ö. 88/707) şöyle dediğini nakletmiştir: Ben Ömer b. el-Hattâb'ın (ö. 23/644) şöyle dediğini işittim: Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Kim virdini ya da virdinin bir kısmını okumadan uyur ve bu virdini sabah namazı ile öğle namazı arasında okursa kendisine gece okumuş gibi ecir yazılır"

Bu rivâyetin senedinde ashâbdan es-Sâib b. Yezîd²⁰ ile Hz. Ömer arasında yer alan Abdurrahmân b. Abd el-Kârî, Resûlullâh döneminde doğmuş olmakla birlikte Hz. Peygamber'e mülâkî olamamış bu nedenle tâbi'ünün birinci tabakasında kabul edilmiştir.²¹ Bu rivâyet de aynı tarîkle Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'de yer almıştır.²²

3) Câbir b. Abdullâh (ö. 78/697), Ümmü Külsüm'den (ö. ?) naklen Resûlullâh'ın zevcesi Hz. Âişe'nin (ö. 58/678) şöyle dediğini rivâyet etti: Bir adam Hz. Peygamber'e: "Eşiyle cima etmek isteyen ancak edemeyen kişinin gusletmesi gerekir mi?" diye sordu. Resûlullâh da: "Biz öyle yapıyor ve guslediyoruz" diye cevap verdi.

¹⁷ Sehl b. Sa'd'ın biyografisi için bk. Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh İbn Abdilber en-Nemerî el-Kurtubî, *el-İstî'âb fi ma'rîfeti'l-ashâb* (thk. Ali Muhammed el-Bicâvî), Beyrut 1412/1992, II, 664; İzzuddîn Ebû'l-Hasen Ali İbnü'l-Esir el-Cezerî, *Üsdü'l-ğâbe fi ma'rîfeti's-sahâbe* (thk. Adil Ahmed Abdulmevcud), yy., Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1415/1994, II, 575; Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalanî, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, (thk. Adil Ahmed Abdulmevcud), Beyrut 1415, III, 167.

Zeyd b. Sâbit'in biyografisi için bk. İbn Abdilber, *İstî'âb*, II, 537; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, II, 346; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 490.

¹⁸ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Beyrut 1271/1952, VIII, 271; İbn Abdilber, *İstî'âb*, III, 1390; Şemsuddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Mizanü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl* (thk. Ali Muhammed el-Bicâvî), Beyrut 1382/1963, IV, 89; İbn Hacer, *Lisanü'l-Mizân*, Beyrut 1390/1971, VII, 382.

¹⁹ Buhârî, Cihâd ve's-siyer 31, Tefsir (Nisa Suresi) 18, Tirmizî, Tefsir (Nisa Suresi) 19; Nesâî, Cihâd 4.

²⁰ Biyografisi için bk. İbn Abdilber, *İstî'âb*, II, 576; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, II, 401; İbn Hacer, *İsâbe*, III, 22.

²¹ Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, Haydarâbâd ts., V, 302; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, III, 367; İbn Hacer, *İsâbe*, V, 34

²² Müslim, Salâtu'l-müsâfirîn 142; Ebû Dâvûd, Tetavvu' 20; Tirmizî, Salât 296; Nesâî, Kıyâmu'l-leyl 65; İbn Mâce, İkâmetü's-salât 177.

Burada da ashâbdan Câbir b. Abdullâh, Hz. Âişe'den (r. anhâ) kız kardeşi Ümmü Külsüm bint Ebî Bekir aracılığıyla rivâyette bulunmuştur. Ümmü Külsüm, Hz. Ebû Bekir'in vefatından sonra doğmuştur ve tâbî'ündandır.²³ Bu rivâyet aynı isnâdla Müslim'de yer almıştır.²⁴

4) Amr b. Hâris b. el-Mustalik (ö.?), Abdullâh b. Mes'ûd'un zevcesi Zeyneb'in yeğeni (erkek kardeşinin oğlu) aracılığıyla Zeyneb'in (ö. ?) şöyle dediğini rivâyet etti: Resûlullâh bize hutbede: "Ey kadınlar topluluğu, takılarınızdan bile olsa, sadaka veriniz. Çünkü kıyâmet günü cehennem ehlinin çoğu siz olacaksınız" diye buyurdu.

Bu rivâyette yer alan Amr b. el-Hâris el-Huzâî sahâbîdir, Resûlullâh'ın zevcesi Cüveyriye'nin (r.anhâ) erkek kardeşidir. Senedde yer alan diğer sahâbî ise Zeyneb bint Muâviye es-Sekafiyye'dir.²⁵ İsnâdda bu iki sahâbînin arasında yer alan Zeyneb'in yeğenine gelince, İbn Hacer bir eserinde bu kişinin de sahâbî olabileceğini ifade etmiş, ancak kesin bir dil kullanmamıştır.²⁶ Bu bilgi esas alınacak olursa, Irâkî'nin naklettiği bu hadis sahâbenin tâbî'undan rivâyetine örnek olamaz. Art arda üç sahâbînin zikredildiği bir tarîk olarak kabul edilmesi gerekir. Ancak İbn Hacer, bir başka eserinde Zeyneb'in yeğeni olan râvîyi Amr b. el-Hâris es-Sekafi olarak adlandırmış ve tâbî'unun büyüklerinden olduğunu söylemiştir.²⁷ Bu durumda söz konusu hadis sahâbî Amr b. el-Hâris el-Huzâî'nin, tâbî'undan Amr b. el-Hâris es-Sekafi aracılığıyla sahâbî Zeyneb bint Muâviye es-Sekafiyye'den rivâyeti ile nakledilmiş olmaktadır. Hadis bu isnâdla Tirmizî'de yer almıştır.²⁸ Ancak Tirmizî hadisi bu tarîkten zikrettikten sonra Şu'be b. el-Haccâc aracılığıyla gelen ve senedden sahâbî râvî Amr b. el-Haris el-Huzâî düşürülerek, hadisin 'Zeyneb'in yeğeni Amr b. el-Haris'ten' nakledildiği bir diğer tarîkini zikretmiştir. Tirmizî'ye bu ikinci tarîk daha sahîhtir. Birinci tarîkte yer alan râvî ilâvesi bu senedi nakleden Ebû Muâviye'den kaynaklanan bir vehimdir. Dolayısıyla daha sahîh olan tarîkte sahâbenin tâbî'un aracılığıyla sahâbeden nakli söz konusu değildir. Nitekim bu hadisin Buhârî ve Müslim'de yer alan tarîklerinde de sahâbenin tâbî'undan rivâyeti yoktur. Şeyhayn bu hadisi Zeyneb'in yeğenini zikretmeden Amr b. el-Hâris el-Huzâî

²³ Ebû Abdullâh Muhamed İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ* (thk. Muhammed Abdulkadir Ata), Beyrut 1410/1990, VIII, 338.

²⁴ Müslim, Hayz 89.

²⁵ Amr b. el-Hâris'in biyografisi için bk. Ebû Nu'aym, Ahmed b. Abdillâh el-İsbahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe* (thk. Adil Yûsuf el-'Izazî), Riyad 1419/1998, IV, 2002; İbn Abdilber, *İstî'âb*, III, 1171; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, IV, 197; İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 509.

Zeyneb bint Muâviye'nin biyografisi için bk. İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, VII, 136; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 163.

²⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 509. Bu bilgi dikkate alınacak olursa hadisin senedinde üç sahâbî art arda gelmiş olacaktır.

²⁷ İbn Hacer, *Takribu't-tehzi*, (thk. Muhammed Avvame), Suriye 1406/1986, s. 419.

²⁸ Tirmizî, Zekât 12.

aracılığıyla Zeyneb es-Sekafiyye'den nakletmiştir. Şeyhayn'ın tercih ettiği tarîk sahâbînin sahâbîden rivâyetidir.²⁹

5) Ya'la b. Ümeyye (ö. ?) şöyle demiştir: Tâife geldim ve ölüm döşğinde olan Anbese b. Ebî Süfyan'ı (ö. ?) ziyaret ettim. Anbese korku içinde idi. Ben ona hayır (imân) üzere olduğunu hatırlattım. Bunun üzerine şöyle dedi: Kız kardeşim Ümmü Habibe (ö. 49/669) Resûlullâh'ın "Kim gündüz ya da gece on iki rekât namaz kılsa Allah onun için cennette bir ev bina eder" buyurduğunu haber verdi.

6) Ebû Ümâme (ö. 86/705), Anbese b. Ebî Süfyan (ö. ?) aracılığıyla Ümmü Habibe'nin şöyle dediğini rivâyet etmiştir: Resûlullâh'ın şöyle buyurduğunu işittim: "Öğle namazından önce dört, sonra dört rekât namazı devamlı olarak kılan kimseye cehennem ateşi isabet etmez."

Bu tarîklerde yer alan Ya'la b. Ümeyye³⁰ ve Ebû Ümâme Sudey b. Aclân el-Bâhîlî³¹ sahâbîdirler ve söz konusu hadisleri ümmühât-ı mü'mininden Ümmü Habibe'den (r. anhâ) kardeşi Anbese b. Ebî Süfyan aracılığıyla nakletmişlerdir. Ümmü Habibe'nin kardeşi Anbese ise, aralarında Ebû Nu'aym, İbn Hibbân, İbn Mende ve Ebû Zür'a'nın bulunduğu mütekaddimün ulemaya göre nübüvvet dönemini idrâk etmiş olmakla beraber sahâbî değildir.³² İbn Hacer'e göre ise nübüvvet dönemini idrâk etmiş ise, sahâbî olmaması mümkün değildir. Bu durumda İbn Hacer'in yaklaşımı esas alınrsa bu haber, sahâbenin tâbî'undan rivâyeti olarak zikredilmeye uygun bir rivâyet olmayacaktır. Ancak Anbese'yi tâbî'un tabakasına dâhil eden çoğunluğun kanaati esas alınrsa hadis, sahâbenin tâbî'undan rivâyetine örnek oluşturmaktadır.

Ya'la b. Ümeyye'nin rivâyeti bu isnâdla Nesâî'de yer almıştır.³³ Ancak hadisi yine Anbese'nin Ümmü Habibe'den naklettiği bu isnâdla aktaran diğer *Kütüb-i sitte* imamları, eserlerinde sahâbî râvî Ya'la b. Ümeyye'nin yer almadığı başka tarîkleri tercih etmişlerdir.³⁴ Ebû Ümâme'nin rivâyeti ise, isnâdında Ebû Ümâme olmaksızın, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'de yer almaktadır.³⁵ Tirmizî rivâyetinde hadisi Anbese'den nakleden kişi Ebû

²⁹ Buhârî, Zekât 48; Müslim, Zekât 45.

³⁰ İbn Abdilber, *İstî'âb*, IV, 1585; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, V, 486; İbn Hacer, *İsâbe*, VI, 538.

³¹ Buhârî, *Târîh*, IV, 326; Ebû Nu'aym, *Ma'rife*, III, 1526; İbn Abdilber, *İstî'âb*, II, 736; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, III, 15; İbn Hacer, *İsâbe*, III, 339.

³² Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân el-Büstî, *Meşâhîru 'ulemai'l-emsâr* (thk. Merzuk Ali İbrahim), Mansura 1411/1991, s. 186; Ebû Nu'aym, *Ma'rife*, IV, 2234; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, IV, 292; Yûsuf b. Abdurrahmân el-Mizzî, *Tehzibu'l-kemâl fi esmâ'r-ricâl* (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut 1400/1980, XXII, 414.

³³ Nesâî, Kiyâmu'l-leyl 66.

³⁴ Müslim, Salâtü'l-müsâfirin 103; Ebû Dâvûd, Salât 93; Tirmizî, Salât 189; İbn Mâce, İkâmetu's-salât 100. Hadis, Müslim ve Ebû Dâvâd tarafından Amr b. Evs (ö. 90, tabii), Tirmizî ve İbn Mâce tarafından Müseyyeb b. Râfî' (ö. 105, tâbî'i) tarîkiyle Anbese'den nakledilmiştir.

³⁵ Ebû Dâvûd, Tatavvu 7; Tirmizî, Salât 189; Nesâî, Kiyâmü'l-leyl 66.

Ûmâme'nin talebelerinden Ebû Abdurrahmân el-Kâsım b. Abdurrahmân'dır. Kâsım, İclî (ö. 261/874), Tirmizî (ö. 279/892), Ebû Hâtım (ö. 277/890) ve İbn Hibbân (ö. 354/965) tarafından sika olarak nitelendirilmiş olmakla birlikte Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), onun münker hadis rivâyet ettiğini belirtmiş ve rivâyetlerinden kaçınmıştır. Zehebî (ö. 748/1347) Kâsım'ın, sahâbe büyüklüklerinden irsâl yaptığını kaydetmiştir. İbn Hacer'e göre ise sadûk bir râvîdir ancak garîb rivâyetleri vardır.³⁶ Kasım'ın sahâbeden irsâl yaptığı yönündeki değerlendirme ile Ebû Ûmâme'nin talebesi olduğuna dair bilgiler birlikte düşünüldüğünde ister istemez, Kâsım'ın senedden Ebû Ûmâme'yi iskât etmiş olabileceği ihtimali hatıra gelmektedir. Ancak tarih ve tabakât kaynaklarında Kâsım'ın Cüveyriye bint Ebi Süfyân'ın kölesi olduğu, Cüveyriye'nin vefatından sonra Yezîd b. Muâviye'nin çocuklarına miras kaldığına dair aktarılan malumat, onun, Anbes b. Ebî Süfyân'dan da bu hadisi dinlemiş olma ihtimalini yükseltmektedir. Bu durumda, Kâsım b. Abdurrahmân'ın bu hadisi biri hocası Ebû Ûmâme'den diğeri de Anbes b. Süfyân'dan olmak üzere iki kere dinlemiş olabileceğini, bu iki tarikten isnâdı âli olanın Tirmizî'de yer aldığını söyleyebiliriz. Nitekim bu rivâyet, vürûd sebebiyle birlikte ve daha ayrıntılı olarak, Kâsım b. Abdurrahmân → Ebû Ûmâme → Anbes b. Ebî Süfyân → Ümmü Habîbe isnâdıyla İbn Şahin'in (ö. 385/995) *et-Terğîb ve't-terhîb* adlı eserinde yer almıştır.³⁷ Dolayısıyla sahâbenin tâbî'undan rivâyetine örnek oluşturmak üzere bu hadisi zikreden Hatîb Bağdâdî'nin, İbn Şahin'in zikrettiği isnâdı esas aldığını söylemek mümkündür.

7) Abdullâh b. Ömer (ö. 74/693), Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Bekr es-Siddîk (ö. 63/682) aracılığıyla Hz. Âişe'den naklen Resûlullâh'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etti: "Görmedin mi, kavmin Kâbe'yi bina ettikleri zaman İbrâhîm'in yaptığından daha dar bina ettiler."

Bu hadiste ashâbdan İbn Ömer ile ümmü'l-mü'minîn Hz. Âişe arasında yer alan tâbî'inden Abdullâh b. Muhammed, Hz. Ebû Bekir'in torunu ve fukahâ-i seb'a'dan Kâsım b. Muhammed'in kardeşidir.³⁸ Irâkî, hadisin bu isnâdla Hatîb Bağdâdî'nin *Rivâyetü's-sahâbe an'î-tâbî'in* adlı eserinde de sahîh olarak yer aldığını belirtmektedir.³⁹ Hadis aynı tarikle Buhârî, Müslim ve Nesâî tarafından da nakledilmiştir.⁴⁰

8) Abdullâh b. Ömer, ihramlı kadının mestlerini kesmesi kanaatindeydi. Daha sonra Safiyye bint Ebi Ubeyd (ö. ?) ona Hz. Âişe'den naklen Resûlullâh'ın ihramlı kadının mest giymesine ruhsat verdiğini haber verdi. Bunun üzerine İbn Ömer, bu kanaatini terk etti.

Bu rivâyette ashâbdan İbn Ömer, hanımı Safiyye bint Ubeyd aracılığıyla Hz. Âişe'den hadis almıştır. Safiyye bint Ubeyd, İbn Mende (ö. 395/1005) ve Ebû Nu'aym'a (ö. 439/1038) göre Hz. Peygamber'i idrâk etmiş ancak Resûlullâh'tan hadis dinlememiştir. İbn Abdilber (ö. 463/1071) ve İbnü'l-Esir (ö. 630/1232) de Safiyye'yi ashâb arasında zikrederler. Ancak İclî, Dârekutnî (ö. 385/995) ve İbn Hibbân'a göre Safiyye tâbî'ündandır. İbn Hacer de onu Resûlullâh devrini temyiz yaşına girmeden idrâk eden bu nedenle Resûlullâh'tan hadis nakledemeyen râvîler arasında zikretmektedir.⁴¹ Dolayısıyla görüşlerin hepsinin ortak noktası Safiyye'nin Resûlullâh'ı idrâk etmiş olsa da bunun temyiz yaşından önce olduğudur. Bu nedenle Safiyye bint Ubeyd her halükârda rivâyetleri bakımından tâbî'ün tabakasından sayılacaktır. Bu rivâyet aynı isnâdla Ebû Dâvûd tarafından nakledilmiştir.⁴² Irâkî bu rivâyetin de Hatîb Bağdâdî tarafından nakledildiğini belirtmektedir.⁴³

9) Câbir b. Abdullâh, Hz. Âişe'nin azadlı kölesi Ebû Amr (ö. 63/682) aracılığıyla Hz. Âişe'den naklen Resûlullâh'ın cünüp olduğu zaman uyumak istediğinde namaz abdesti gibi abdest alıp daha sonra uyduğunu nakletmiştir.

Bu rivâyette yer alan tâbî'ün râvî Hz. Âişe'nin azadlı kölesi Ebû Amr Zekvân'dır.⁴⁴ Hadis bu isnâdla Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer almıştır.⁴⁵

10) Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687) şöyle demiştir: Ben bir zamanlar müslümanların çocukları (ahirette) müslümanlarla beraber olacak, müşriklerin çocukları da müşriklerle beraber olacaktır derdim. Ancak bana bir adam, Resûlullâh'ın ashâbdan biri aracılığıyla Hz. Peygamber'in: "Allah onların ne amel işleyeceğini en iyi bilendir" diye buyurduğunu rivâyet etti. O adamla görüştüm, bana da aynısını haber verdi. Ben de görüşümden vazgeçtim.

Irâkî'nin sahâbenin tâbî'undan rivâyetine dair aktardığı bu rivâyet bu isnâdla Ahmed b. Hanbel'in ve Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin *Müsned*'lerinde yer almıştır.⁴⁶ Ancak görüldüğü üzere senedde yer alan hem tâbî'ün râvînin hem

³⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 312; Buhârî, *Târîh*, VII, 159; Zehebî, *Siyeru a'lâmî'n-nübelâ* (thk. Şu'ayb el-Arnaûd), yy., Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985, V, 194; Ebû'l-Meâtî en-Nürî vdğ., *Mevsû'atu akvâli'l-imam Ahmed b. Hanbel fi ricâli'l-hadis ve 'ilelih*, yy., Âlemü'l-kütüb, 1417/1997; III, 164.

³⁷ Ebû Hafs Ömer b. Ahmed İbn Şahin el-Bagdâdî, *et-Terğîb ve't-terhîb fi fedâili'l-a'mâl ve sevâbu zâlik* (thk. Muhammed Hasen İsmail), Beyrut 1424/2004, s. 33.

³⁸ Buhârî, *Târîh*, V, 186; Mizzî, *Kemâl*, XVI, 49-52.

³⁹ Irâkî, *Takyîd*, s. 77.

⁴⁰ Buhârî, Hac 42; Müslim, Hac 399, Nesâî, Menâsikü'l-hac 125.

⁴¹ Ebû Nu'aym, *Ma'rife*, VI, 3379; İbn Abdilber, *İstî'âb*, IV, 1873; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, VII, 172; Mizzî, *Kemâl*, XXXV, 212-216; İbn Hacer, *İsâbe*, VIII, 218; *Takrîb*, s. 749.

⁴² Ebû Dâvûd, Menâsik 31.

⁴³ Irâkî, *Takyîd*, s. 77.

⁴⁴ Zekvân hakkında bilgi için bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 295; Buhârî, *Târîh*, III, 261; İbn Hibbân, Meşâhîr, s. 123; Mizzî, *Kemâl*, VIII, 517.

⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (thk. Şuayb el-Arnaûd), yy., Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001, XLI, 375.

⁴⁶ Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned* (thk. Muhammed Abdülmuhsin et-

diğer sahâbî râvînin ismi müphemdir. Dikkat çeken bir diğer husus, İbn Abbâs'ın hadisi tâbî'î râvîden dinlemekle yetinmeyerek sahâbî râvîye de sorması, daha sonra görüşünü değiştirmesidir. Bu durum ashâbın senedden tâbî'î râvîyi çıkarmaya, yani âlî isnâd elde etmeye çalıştıklarının önemli bir göstergesidir. Nitekim İbn Abbâs'ın benzer bir durumda, ashâbtan Abdullâh b. Üneys'ten naklen kendisine aktarılan bir rivâyeti bizzat Abdullâh'tan dinlemek üzere bir aylık yolculuk yaparak Şam'a gittiği nakledilmiştir.⁴⁷

Hadis ayrıca Buhârî, Ebû Dâvûd ve Nesâî tarafından da İbn Abbâs'tan nakledilmiş olup müphem râvî ihtiva etmeyen bir senedle zikredilmiştir.⁴⁸ Söz konusu kaynaklarda hadis Sa'îd b. Cübeyr'in İbn Abbâs'tan, İbn Abbâs'ın da Resûlullâh'tan rivâyeti ile yer almıştır. Bu durumda haber *Kütüb-i sütte*'de sahâbe mürseli olarak zikredilmiş olmaktadır. Bu hadisin Tayâlisî tarafından zikredilen diğer isnâdı, hazfedilen sahâbî râvînin Übey b. Ka'b (ö. 32/652) olduğunu göstermektedir.⁴⁹ İbn Hacer de *Nüzhetü's-sâmi'in*'de bu rivâyeti aktarıncaya, İbn Abbâs'ın bu rivâyeti dinlediği tâbî'î râvînin Übey b. Ka'b'ın talebelerinden olduğunu söylemiştir.⁵⁰

11) Abdullâh b. Ömer şöyle demiştir: Bana Esmâ bint Zeyd b. el-Hattâb (ö. 73/692), Abdullâh b. Hanzala b. Ebî Âmir'den (ö. 63/682) naklen şöyle rivâyet etti: Resûlullâh'a abdestli olsun olmasın her namaz için abdest alması emredilmişti. Ancak o bu emri meşakkatli buldu, bunun üzerine ona her namazla beraber dışlerini temizlemesi emredildi.

Abdullâh b. Ömer bu hadisi yeğeni Esmâ aracılığıyla ashâbdan Abdullâh b. Hanzala'dan elde etmiştir. Esmâ bint Zeyd; İbn Mende ve İbn Hibbân tarafından sahâbî olarak tavsif edilmekle birlikte İbn Hacer bu görüşün bir dayanağı olmadığını ileri sürmekte, bu iddianın Resûlullâh'a yakınlıkları ile bilinen ashâbın çocuklarının peygambere mülâkî olmamasının mümkün olamayacağı tahmininden ibaret olduğunu belirtmektedir.⁵¹ Abdullâh b. Hanzala ise hicretin ikinci senesinde dünyaya gelmiş, Resûlullâh irthâl ettiğinde yedi yaşlarında olan bir sahâbîdir.⁵² Bu sened, ashâbın tâbî'ün aracılığıyla kendilerinden hadis elde ettiği diğer sahâbîlerin her zaman ashâbın büyüklerinden olmadığını gös-

Türki), Mısır 1419/1995, I, 434; Ahmed, *Müsned*, XXXVIII, 469.

⁴⁷ Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, *er-Rihle fi talebi'l-hadis* (thk. Nuruddin Itr), Beyrut 1395, s. 109.

⁴⁸ Buhârî, Cenâiz 93, Kader 3; Ebû Dâvûd, Sünne 17; Nesâî, Cenâiz 60.

⁴⁹ Tayâlisî, *Müsned*, I, 434.

⁵⁰ İbn Hacer, *Nüzhetü's-sâmi'in fi rivâyeti's-sahâbe 'an'it-tâbi'in* (thk. Târik Muhammed el-Umûdî), Riyad 1415/1995, s. 66.

⁵¹ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, VII, 9; Mizzi, *Kemâl*, XXXV, 125; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, Hindistan 1326, XII, 397-398.

⁵² İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 48; İbn Abdilber, *İstî'âb*, III, 892; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, III, 219; İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 57.

termektedir. Burada olduğu gibi zaman zaman çocuk sahâbîlerin hadislerin daha büyük sahâbîlere intikal ettiği durumlar mevcuttur. Irâkî'nin sahâbenin tâbî'undan hadis rivâyetine dair zikrettiği bu haber, aynı isnâdla Ebû Dâvûd tarafından da rivâyet edilmiştir.⁵³

12) Süleyman b. Surad (ö. 65/684), Nâfi' b. Cübeyr b. Mut'im (ö. 99/717) aracılığıyla Cübeyr b. Mut'im'den (ö. 59/679) şöyle rivâyet etti. Ashâb cünüplükten dolayı gusül abdesti almayı peygamberin yanında müzakere ediyorlardı. Resûlullâh şöyle buyurdu: "Ben başımdan aşağı üç kez su döküyorum."

Bu rivâyette sahâbî râvî Süleyman b. Surad,⁵⁴ bir diğer sahâbî Cübeyr b. Mut'im'in⁵⁵ naklettiği hadisi Cübeyr'in oğlu Nâfi'⁵⁶ aracılığıyla elde etmiştir. Irâkî, Hatîb Bağdadî'nin bu hadisi sahâbenin tâbî'undan rivâyet ettiği hadisler arasında zikrettiğini belirtmektedir. Hadis, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce tarafından da rivâyet edilmiştir. Ancak bu eserlerdeki isnâdında tâbî'î râvî Nâfi' yer almamakta, Süleyman hadisi doğrudan Cübeyr'den nakletmektedir.⁵⁷ Dolayısıyla hadisin *Kütüb-i sütte*'de yer alan tarîki sahâbenin tâbî'undan rivâyetine değil, sahâbenin sahâbeden rivâyetine örnek teşkil etmektedir.

Dârekutnî, bu hadisin senedinde Nâfi' b. Cübeyr'in yer almasının vehim eseri olduğunu, hadisin sahîh tarîkinin Süleyman'ın Cübeyr'den rivâyeti olduğunu belirtmiş, bu isnâdda Süleyman'ın ile Cübeyr'den semâ'nın olduğunu gösteren bir tarîk naklederek bu görüşünü ispatlamıştır. Öte yandan Dârekutnî, söz konusu hadisin bazı tarîklerinden Cübeyr'in de iskât edildiğini, hadisin Süleyman b. Surad aracılığıyla doğrudan Resûlullâh'tan nakledildiğini belirtmiş, ancak bu mürsel tarîkin de illetli olduğunu söylemiştir.⁵⁸ Bu durumda *Kütüb-i sütte* imamlarının tercih ettiği tarîkin sahîh ve muttasıl olduğu, Hatîb Bağdadî'nin sahâbenin tâbî'undan rivâyetine örnek olarak zikrettiği tarîkin ise illetli olduğu (mezîd fi muttasılı'l-esânid) ortaya çıkmaktadır.

13) Ebu't-Tufeyl (ö. 110/728), Bekr b. Kırvâş (ö. ?) aracılığıyla Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan (ö. 51/671) naklen Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: "Bataklıkta ki şeytanı Becile'den bir adam çekip çıkaracaktır."

⁵³ Ebû Dâvûd, Tahâre 25.

⁵⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 219-220; İbn Abdilber, *İstî'âb*, II, 649-651; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, II, 548; İbn Hacer, *İsâbe*, III, 144.

⁵⁵ Ebû Nu'aym, *Ma'rifetü*, II, 518; İbn Abdilber, *İstî'âb*, I, 232; Zehebî, *Siyer*, III, 95; İbn Hacer, *İsâbe*, I, 570.

⁵⁶ Buhârî, *Târih*, VIII, 82; Mizzi, *Kemâl*, XXIX, 272; Zehebî, *Siyer*, IV, 541.

⁵⁷ Buhârî, Gusül 4; Müslim, Hayz 54, 55; Ebû Dâvûd, Tahâre 97; Nesâî, Tahâre 158; İbn Mâce, Tahâre 95.

⁵⁸ Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer Dârekutnî, *el-İlelü'l-vâride fi'l-ehâdisi'n-nebeviyye* (thk. Muhammed Salih ed-Debbâsî), Demmam 1427, XIII, 430-432.

Bu rivâyet en son irtihâl eden sahâbî olarak bilinen Ebu't-Tufeyl Âmir b. Vâsile el-Leysi'nin,⁵⁹ tâbi'undan Bekr b. Kırvâş aracılığıyla Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan⁶⁰ naklettiği bir hadis olarak Irâkî tarafından zikredilmiştir. Hadis, *Kütüb-i sitte*'de yer almamış ancak Humeydî'nin (ö. 219/834), Ahmed b. Hanbel'in, Ebû Ya'la'nın (ö. 307/919), *Müsned*'lerinde ve İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) *Musannef*'inde aynı isnâdla zikredilmiştir.⁶¹ Bu tarikte yer alan tâbi'î Bekr b. Kırvâş, Ebu't-Tufeyl'in kendisinden naklettiği bu hadis dışında rivâyeti olduğu bilinmeyen meçhûl bir râvidir.⁶² Zü's-südeyye hadisi olarak da bilinen bu rivâyet, Nehrevan'da Hz. Ali (ö. 40/660) ya da askerleri tarafından katledilen bir hâricî hakkında Hz. Peygamber'in daha önceden bildirdiği bir haber olarak değerlendirilmiş, bu bağlamda bazı delâil eserlerinde peygamberin mucizeleri arasında zikredilmiştir.⁶³ Senedde yer alan Bekr b. Kırvâş, İclî ve İbn Hibbân tarafından tevsik edilmiş olsa da bu değerlendirme tesâhül olarak kabul edilmiş, Zehebî ve İbn Hacer hadisin münker olduğunu ifade etmişlerdir. el-Elbânî de hadisin münker olduğu kanaatinde.⁶⁴

14) Ebû Hüreyre (ö. 57/677) şöyle demiştir: Ümmü Abdillâh bint Ebî Ziâb'ı (ö. ?) hastalığı sebebiyle ziyaret için gitmiştim. Bana şöyle dedi: Ey Ebû Hüreyre, ben de hastalandığımda Ümmü Seleme'yi (ö. 62/681) ziyaret etmiştim. Ümmü Seleme, elimde bir yara olduğunu görünce Resûlullâh'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmişti: "Allah Teâlâ bir kulunu bir bela ile imtihan ettiğinde bu imtihanı onun günahlarına keffaret kılar."

Irâkî bu rivâyetin Hatîb Bağdâdî tarafından nakledildiğini, İbn Ebi'd-Dünyâ'nın (ö. 281/894) *el-Marad ve'l-keffârât* eserinde de aynı isnâdla yer aldığını belirtmektedir.⁶⁵ el-Elbânî, bazı çalışmalarında bu hadisin hasen mertebeye

⁵⁹ Ebû Nu'aym, *Ma'rifetü'l-Ümmü'l-Kübrâ*, V, 2943; İbn Abdilber, *İstî'âb*, II, 798; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, VI, 176; İbn Hacer, *İsâbe*, VII, 193.

⁶⁰ İbn Abdilber, *İstî'âb*, II, 606; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, II, 452; İbn Hacer, *İsâbe*, III, 61.

⁶¹ Ebu Bekir Abdullâh b. ez-Zübeyr el-Humeydî, *Müsned* (thk. Hasen Selim Esed), Dımaşk 1996, I, 190; Ebû Bekir Abdullâh b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef fi'l-ahâdis ve'l-âsâr* (Kemâl Yûsuf el-Hût), Riyad 1409, VII, 560; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 25; Ebû Ya'la Ahmed b. Ali el-Mevsilî, *Müsned* (thk. Hasen Selim Esed), II, 97.

⁶² Ebû Ahmed İbn Adî el-Cürçânî, *el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl* (thk. Abdülfettah Ebû Gudde), Beyrut 1418/1997, II, 195; Zehebî, *Mizân*, I, 347; İbn Hacer, *Lisân*, II, 56.

⁶³ Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn el-Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve* (thk. Abdülmü'tî Kal'acı), Beyrut 1408/1998, VI, 434.

⁶⁴ Ebu'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh el-İclî, *Târihu's-sikât*, yy. Dârü'l-bâz, 1405/1984, s. 85; Muhammed İbn Hibbân el-Büstî, *es-Sikât*, Haydarâbâd, 1393/1973, IV, 75; Zehebî, *Mizân*, I, 347; İbn Hacer, *Lisân*, II, 56; Ebû Abdurrahman Muhammed Nâsiruddin el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'd-da'ife ve'l-mevdü'a*, Riyad 1412/1992, VIII, 224. Bu rivâyetin sened ve metin tetkiki ile ilgili olarak bk. Kenan Oral, *Hadis Literatüründeki Haricilerle İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), AÜSBE, Ankara, 2007, s. 75–77, 155–157.

⁶⁵ Ebû Bekir Abdullâh b. Muhammed İbn Ebî'd-Dünyâ el-Bagdâdî, *el-Marad ve'l-keffârât* (thk. Abdülvekil en-Nedvî), Bombay 1411/1991, s. 51, 161.

sinde olduğunu söylerken, ilginçtir ki bir başka eserinde hadis hakkında "mevzû" hükmünü vermiştir.⁶⁶ Öte yandan el-Elbânî, senedde ismi geçen Ümmü Abdullâh bint Ebî Ziâb'ın tabakât eserlerinde zikredilmediğini, ancak ashâbdan Sa'd b. Ebî Zübâb'ın kız kardeşi olabileceğini (dolayısıyla ismini "bint Ebî Zübâb olarak tashih etmiş olmaktadır), bu durumda onun da sahâbî olma ihtimali bulunduğunu söylemektedir. Bu görüş doğru kabul edilirse, söz konusu hadis, sahâbenin tâbi'undan rivâyetine örnek teşkil etmeyecektir. Ancak bu rivâyette ismi geçen Ümmü Abdillâh, İbn Hacer tarafından da sahâbenin hadis naklettiği tâbi'iler arasında zikredilmiştir.⁶⁷

15) Abdullâh b. Ömer, Safiyye bint Ebî Ubeyd (ö. ?) aracılığıyla Hz. Hafsa'dan (ö. 41/661) naklen Resûlullâh'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: "Geceden niyet etmeyen oruç tutmasın."

16) Abdullâh b. Ömer, Safiyye bint Ebî Ubeyd aracılığıyla Hz. Hafsa'dan naklen Resûlullâh'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: "Ancak on kere emme ve daha fazlasında emzirmeden dolayı evlenmek haram olur."

Irâkî bu iki hadisin de Hatîb Bağdâdî tarafından sahâbenin tâbi'undan rivâyetine dair nakledildiğini belirtmektedir. Bu rivâyetlerin birincisi Nesâî'nin *Sünen-i Kübrâ* adlı eserinde, senedde Safiyye bint Ebî Ubeyd'in zikredilmeden yer almıştır. Nesâî hadisi birkaç farklı tarikle zikrettikten sonra hadisin merfû değil, mevkûf bir haber olduğunu ifade etmiştir.⁶⁸ Buhârî, Tirmizî, Dârekutnî ve İbn Ebî Hâtîm'e göre de bu hadisin mevkûf olma olasılığı daha yüksektir.⁶⁹

İkinci hadis ise Tâberânî (ö. 360/970) tarafından aynı tarikle, İbn Ömer'in Safiyye'den rivâyeti olarak nakledilmiştir.⁷⁰ Gerek Taberânî gerek Irâkî bu hadisi naklettikten sonra senedinde Muhammed b. Ömer el-Vâkîdî'nin (ö. 207/822)⁷¹ yer aldığına işaret etmiş, Taberânî, Vâkîdî'nin bu hadisin rivâyetinde teferrüd ettiğini belirtmiştir.

⁶⁶ el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi's-sahiha*, Riyad 1415/1995, V, 669; a. mlf., *Sahîhu't-Tergîb ve't-terhib*, Riyad ts., III, 179; a. mlf., *Daife*, III, 274.

⁶⁷ İbn Hacer, *Nüzhetü's-sâmi'in*, s. 79.

⁶⁸ Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (thk. Hasen Abdülmün'im Şelbî), Beyrut 1421/2001, III, 171.

⁶⁹ Buhârî, *et-Târihu'l-evsat* (thk. Mahmûd İbrahim Zâyid), Haleb 1397/1977, I, 132–134; Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *İlelüt-Tirmizî el-Kebîr* (thk. Subhi es-Sâmerâî), Beyrut 1409, s. 117; İbn Ebî Hâtîm, Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî, *el-İlel* (thk. Sa'd b. Abdillâh), yy., Matâbi' el-Humaydî, 1427/2006, III,9; Dârekutnî, *İlel*, XV, 194.

⁷⁰ Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-evsat* (thk. Tarik b. Avadullâh), Kahire ts., IV, 179.

⁷¹ Vâkîdî'nin çoğu hadis münekkidi tarafından cerh edildiğine dair bk. Zehebî, *Mizân*, III, 163.

17) Enes b. Mâlik (ö. 98/716), Vakkâs b. Rebîa (ö. ?) aracılığıyla Ebû Zer el-Gıfârî'den (ö. 32/652) naklen Resûlullâh'ın Allah Teâlâ'dan rivâyet ederek şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Ey Âdemoğlu, sen bana bir karış yaklaşırsan ben sana bir zirâ yaklaşırım.”

Ashâbdan Enes b. Mâlik ile Ebû Zer arasında yer alan Vakkâs b. Rebîa, Ebû Rişdîn künyesi ile bilinmekte olup Ebû Dâvûd'da yer alan bir rivâyet haricinde, rivâyetleri *Kütüb-i sitt'e*'de yer almayan bir râvidir. Vakkâs, ashâbdan el-Müstevrid b. Şeddâd'dan hadis nakletmiştir. Tâbi'unun orta tabakasında yer almaktadır. İbn Hibbân ve Zehebî tarafından tevsik edilmiş, İbn Hacer ise makbul bir râvî olduğunu söylemiştir.⁷² Burada zikredilen hadisi ise, Buhârî ve Müslim tarafından Enes b. Mâlik'in Ebû Hüreyre'den rivâyeti olarak nakledilmiştir. Aynı rivâyet Tirmizî'de, Ebû Hüreyre'den naklen aktarılmıştır. Hadisin Ebû Zer el-Gıfârî'nin rivâyeti olarak Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde nakledildiği görülmektedir.⁷³ Ancak söz konusu hadis, Irâkî'nin ve İbn Hacer'in naklettiği bu isnâdla herhangi bir hadis eserinde yer almamaktadır.

18) Ebu't-Tufeyl, Ebû Zer el-Gıfârî'nin yeğeni (Abdülmelik ?) (ö. 70/689) aracılığıyla Ebû Zer'den naklen Hz. Peygamber'in Ebû Zer'e “tek başına Müslüman olduğun, tek başına öleceğini ve tek başına diriltileceğini, (birtakım insanların) kendisini öldüremeyeceklerini ve dininden döndüremeyeceklerini” haber verdiğini rivâyet etmiştir.

Bu rivâyette iki sahâbî râvî arasında yer alan tâbi'î râvînin Ebû Zer el-Gıfârî'nin yeğeni (erkek kardeşinin oğlu) olduğu görülmektedir. Gerek Irâkî gerekse İbn Hacer, söz konusu hadisi aktarırken bu râvînin ismini Abdülmelik olarak zikrederler. Ancak rical eserlerinde Ebû Zer'in yeğeni olarak anılan isim Abdullâh b. es-Sâmit olup Buhârî bâb başlıklarında olmak üzere, *Kütüb-i sitt'e* imamlarının hepsi kendisinden hadis nakletmişlerdir. Genellikle sika olarak tavsif edilmekle birlikte sadûk olduğunu söyleyenler de vardır.⁷⁴ Irâkî ve İbn Hacer'in isnâdda zikrettiği Abdülmelik ise Ebû Zer el-Gıfârî'nin oğludur, o da Ebû Zer'den hadis nakletmiştir.⁷⁵ Dolayısıyla isnâdda râvînin ismiyle ilgili bir karışıklık olduğu aşikârdır. Ancak hem Abdullâh hem de Abdülmelik tâbi'ün tabakasından olduğu için hadis, sahâbenin tâbi'undan hadis rivâyetine örnek olarak zikredilmeye elverişlidir. Bu rivâyet matbû hadis kaynaklarından herhangi birinden nakledilmemektedir. Bununla birlikte halen yazma bir eser olarak varlığını sürdüren el-Bezzâz'ın (ö. 246/860) hadis cüzünde, Irâkî ve İbn

⁷² İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, IX, 46; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 496; Mizzî, *Kemâl*, XXX, 457; İbn Hacer, *Takrib*, s. 581.

⁷³ Buhârî, *Tevhîd* 50; Müslim, *Zikir* 20; Tirmizî, *Da'avât* 131, Ahmed, *Müsned*, XXXV, 289, 386

⁷⁴ Buhârî, *Târîh*, V, 118; İclî, *Sikât*, s. 262; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, V, 84; Mizzî, *Kemâl*, XV, 120; Zehebî, *Mizân*, II, 447; İbn Hacer, *Takrib*, s. 308.

⁷⁵ Ebu'l-Kasım Ali b. el-Hasen İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk* (thk. Amr b. Ğarâme), yy., Dârü'l-fikr, 1995, XXXVII, 14.

Hacer'in zikrettikleri isnâdla yer almıştır.⁷⁶

19) Ebu't-Tufeyl, Hallâm b. Cezel (ö. ?) aracılığıyla Ebû Zer'den naklen **merfû** olarak, insanların üç tabaka olduğunu rivâyet etmiştir.

Irâkî bu rivâyeti merfû olarak zikretmiş ancak İbn Hacer hadisin hem merfû hem mevkûf olarak rivâyet edildiğini ifade etmiştir. Bu rivâyette Ebu't-Tufeyl ile Ebû Zer arasında yer alan Hallâm b. Cezel, Ebû Zer el-Gıfârî'nin yeğenidir. Tabakât müellifleri Ebu't-Tufeyl'in ondan hadis naklettiğini, Hallâm'ın da Ebû Zer'den rivâyette bulunduğunu belirtirler.⁷⁷ Irâkî'nin sahâbenin tâbi'undan rivâyetine dair naklettiği bu rivâyetin bu isnâdla ya da bir başka isnâdla literatüre geçtiği tespit edilememiştir. Öte yandan hadisin tam metni verilmediğinden rivâyetle ilgili fikir yürütmek bir hayli zordur. Bununla birlikte halen yazma eser olarak mevcut olan İbnü'l-Mukrî'nin (ö. 381/991) *Fevâid* adlı eserinde, mezkûr rivâyete benzer lafızlarla “insanların âlim, müteallim ve cahil olmak üzere üçe ayrıldığı” ifade edilen merfû bir hadisin bulunduğu söz edilebilir.⁷⁸ Ancak bu hadis Ebû Hüreyre tarafından nakledilmiş olup yukarıdaki isnâdla hiçbir ortak tarafı bulunmamaktadır.

Irâkî'nin sahâbenin tâbi'undan merfû hadisler de rivâyet ettiğini ispat amacıyla zikrettiği bu on dokuz rivâyet ile ilgili yukarıda aktarılan bilgiler genel bir değerlendirmeye tâbi tutulduğunda şu sonuçlar elde edilmektedir:

Irâkî'nin, aktardığı hadislerin hepsi, İbn Hacer tarafında da *Nüzhetü's-sâmi'in bi rivâyeti's-sahâbe 'ani't-tâbi'in* adlı eserde zikredilmiştir. Irâkî aktardığı on dokuz rivâyetin yedisinin (7, 8, 10, 11, 12, 14, 19. rivâyetler) Hatîb Bağdâdî'nin *Rivâyetü's-sahâbe ani't-tâbi'in* adlı eserinde de yer aldığı işaret etmiştir. İbn Hacer de bu rivâyetlerden birini (2. rivâyet) Hatîb'in eserine atfetmiştir. Bu atıflar, günümüze kadar ulaşmış ulaşmadığı bilinmeyen Hatîb'in eserinin muhtevası hakkında da fikir vermiş olmaktadır.

İsnadı “sahâbî → tâbi'î → sahâbî → Resûlullâh” sırası ile oluşan bu on dokuz rivâyetin on beşi aynı isnâdla hadis kaynaklarında yer almıştır. Bu on beş rivâyetten sekizi *Kütüb-i sitt'e*, yedisi diğer hadis kaynaklarıdır. Üç rivâyet ise farklı isnâdlarla hadis kaynaklarına intikal etmiştir. Bu farklılık senedde ya sahâbî râvîlerden birinin ya da tâbi'ün râvînin olmaması şeklindedir. Farklı isnâdlarla hadis kaynaklarında zikredilen bu üç rivâyetin de ikisi *Kütüb-i sitt'e*'de, biri

⁷⁶ Ebû Ali el-Hasen b. Halef Şa'zân el-Bezzâz, *el-Cüz es-sâmin*, s. 22 (Bu eserden Şâmile programı aracılığıyla istifade edilmiştir. Verilen sayfa numarası da programa göredir).

⁷⁷ Buhârî, *Târîh*, III, 129; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, III, 308; Ebû Bekir Ahmed b. Harun el-Berdicî, *Tabakâtu'l-esmâ'il-müfrefe mine's-sahâbeti ve't-tâbi'in ve ashâbi'l-hadis* (thk. Sükeyne eş-Şihâbî), yy., Tallâs l'd-dirâsat ve't-tercume ve'n-neşr, 1987, s. 55

⁷⁸ Ebû Bekir Muhammed b. İbrahim İbnü'l-Mukrî el-İsbahânî, *es-Sâlis 'aşer min Fevâidi İbni'l-Mukri*, s. 50 (Bu eserden Şâmile programı aracılığıyla istifade edilmiştir. Verilen sayfa numarası da programa göredir).

Kütüb-i sitte dışı bir kaynakta yer almıştır. Irâkî'nin naklettiği on dokuz rivâyetten sadece bir tanesi (19. rivâyet) mevcut hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

Usûl müelliflerinin “sahâbî → tâbi'î → sahâbî → Resûlullâh” isnâdı ile nakledildiğini ifade ettiği halde hadis kaynaklarına farklı isnâdlarla ulaşan üç rivâyet incelendiğinde de ya tâbi'undan olan râvînin senedden iskât edilerek hadisin “sahâbî → sahâbî → Resûlullâh” isnâdıyla (bk. 4. ve 12. rivâyetler) ya da birinci sahâbî râvî hazfedilerek “tâbi'î → sahâbî → Resûlullâh” isnâdıyla (bk. 5. ve 6. rivâyetler) nakledildiği görülmektedir. Bu farklılığın nedeni araştırıldığında görülen husus, ziyade râvînin yer aldığı isnâdların illetli olmasıdır. Öte yandan hadisin biri “sahâbî → tâbi'î → sahâbî → Resûlullâh, diğeri “sahâbî → sahâbî → Resûlullâh” ya da “tâbi'î → sahâbî → Resûlullâh” şeklinde iki ayrı sahîh isnâdı varsa, şüphesiz ki tercih edilen âlî isnâdla tarîk olacaktır. Nitekim âlî isnâdı elde etmek, sahâbeden beri amaçlanan bir yol olduğu için ashâb da tâbi'undan biri aracılığıyla hadisini öğrendiği sahâbî râvîye doğrudan ulaşma gayreti içinde olmuştur (bk. 10. rivâyet).

Sahâbenin tâbi'undan hadis rivâyeti gerçeğinin hadis usûlü ve tarihi bakımından incelenmesi gereken oldukça önemli bir yönünü de “ashâbın isnâd kullanımı sürecine katkıları” oluşturmaktadır. Hakikatte, ashâbın birbirinden hadis naklederken isnâd kullanmadığını açıkça beyan etmesi ve isnâdın sorulmaya başlandığı zaman ile ilgili çeşitli rivâyetler, isnâdın kullanılmaya başladığı dönemin tâbi'ün asrı olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Ancak sahâbenin hadis rivâyetinde tesebbüt etmesi, zaman zaman hadis rivâyet edenlerden yemin ya da şahit istemesi, isnâd uygulamasının çekirdeğini oluşturan ilk uygulamalar olarak değerlendirilmiş, bu uygulamaların isnâd kullanımı sürecine zemin hazırladığı kabul edilmiştir.⁷⁹ Oysa bunların yanı sıra isnâd kullanımı sürecine katkı sağladığı söylenebilecek bir başka uygulama, sahâbenin tâbi'undan hadis rivâyet ettiği zaman, irsâl yapmamasıdır. Sahâbe, sahâbe tabakasından hadis naklederken isnâd kullanmamasına karşın, cerh ve ta'dile tâbi tutulan tâbi'ün tabakasından hadis naklettiği zaman onların isimlerini zikretmekte hatta onların bu rivâyeti hangi sahâbiden naklettiklerini de aktarmakta, bir diğer deyişle, aslında, isnâd kullanmaktadır.

Hakikatte “sahâbenin tâbi'undan hadis rivâyeti” meselesinin “ashâbın isnâd kullanımına katkısı” zaviyesinden hadis usûlü eserlerinde değerlendirilişine bakıldığında da yukarıdaki tespitin bir başka dille ifade edildiği görülmektedir. Öncelikle Zerkeşi'nin (ö. 794/1391) vurguladığı, daha sonra İbn Hacer'in de aynı istikamette görüş bildirdiği şu husus dikkat çekicidir:

“Sahâbenin sahâbe dışında birinden rivâyette bulunması nadirdir. Eğer sa-

⁷⁹ Muhammed b. Matar ez-Zehrâni, *Tedvînu's-sünneti'n-nebeviyye*, Riyad 1417/1996, s. 20–24; Râşit Küçük, “İsnad”, *DİA*, XXIII, 155-156.

hâbe dışında birinden rivâyette bulunmuşlarsa, bunu açıklamışlardır.”⁸⁰

Bu ifadeleri, yalnızca iyimser bir yorum ve tahmin olarak algılamamak gereklidir, Zira Zerkeşi ve İbn Hacer'in bu değerlendirmeleri, bu minvalde yapılan çalışmaların bir sonucunu ifade etmeleri bakımından tahkike dayalıdır. Bu nedenle İbn Hacer, bu iddiasını ortaya attıktan sonra, hocası Irâkî'nin bu hadisleri araştırıp cem ettiğini belirterek, bu fikrin, ilmî bir araştırma neticesinde beyan edildiğini vurgulamış olmaktadır. Bu ifadelerde yer alan “sahâbe dışında birinden rivâyette bulununca bu kişiyi açıklamak”, aslında sahâbe dışında birinden nakledince isnâd kullanmak demektir.

Sahâbenin tâbi'undan hadis rivâyeti Irâkî, Zerkeşi ve İbn Hacer'in tespitleri zaviyesinden değerlendirildiğinde, sahâbenin “kendine özgü bir isnâd kullanımı olduğu” sonucuna varmak mümkündür. Bu durumda isnâdın kullanımı sürecine sahâbenin katkısı ile ilgili bugüne değin vurgulanan “tesebbüt ilkesi, râvîlerden şahit ve yemin istemeleri” gibi ilkelere, “tâbi'undan naklettikleri zaman hadisi isnâd etmeleri” vakıası da eklenebilecektir.

Ancak meseleye, olumsuz ve şüpheli bir zaviyeden bakılabilmesi de mümkündür. Bu durumda, ashâbın, birbirinden naklederken irsâl yaptığı gibi pekâla, tâbi'undan rivâyette bulunurken de irsâl yapabileceği, hatta bunun da ötesinde, senedden iskât ettikleri tâbi'inin mecrûh olma ihtimali de düşünülebilir. Bu durumda ashâbın irsâl yaptığı tespit edilen rivâyetlerinin hüccet olamayacağı ifade edilebilir. Nitekim hadis usûlü müellifleri sahâbe mürsellerinin hüccet değeri ile ilgili görüşlere yer verirken, bazı kimselerin sahâbe mürselini delil kabul etmediklerini, buna gerekçe olarak da “sahâbenin tâbi'undan hadis rivâyeti” vakıasının bulunduğunu aktarmışlardır. Zerkeşi, sahâbe mürsellerinin hüccet değeri ile ilgili söz konusu münakaşayı şöyle aktarmaktadır:

“Sahâbe mürseli makbuldür. Hatta bazıları bu hususta icmâ olduğunu da söylemişlerdir. Ancak Hatîb Bağdâdî ve bir başkası bazı ilim adamlarından naklen ‘diğer mürsel haberler hüccet olmadığı gibi sahâbe mürselinin de hüccet olmadığını’ aktarmışlardır. Onlara göre sahâbî râvî, sadece peygamberden ya da bir başka sahâbiden işittiği hadisleri naklettiğini açıkça ifade ederse, o zaman o sahâbinin mürseli kabul edilir. Aksi takdirde kabul edilmez.”⁸¹ Çünkü sahâbe, sahâbî olmayandan da hadis rivâyet eder.”⁸²

⁸⁰ Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşi, *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-salâh* (thk. Zeynulâbidin b. Muhammed), Riyad 1419/1998, I, 501; İbn Hacer, *Nüket*, II, 548.

⁸¹ Hakikatte hadis merviyâtının önemli bir kısmının sahâbe mürseli olduğu düşünüldüğünde, bu durumda hadislerin hüccet değeri ile ilgili ciddi bir münakaşanın eşliğinde olunduğunu görürüz. Örneğin İbn Abbâs, müksirûn sahâbilerdendir ve kendisinden rivâyet edilen hadis sayısı 1660 olarak belirtilmektedir. Oysa İbn Abbâs'ın doğrudan Resûlullâh'tan işittiği yani irsâl yapmadığı hadis sayısını 9 ya da 10 olarak ifade edenler dahi mevcuttur (bk. İbn Ruşeyd, *es-Sünenü'l-Ebyen*, s. 133).

⁸² Zerkeşi, bu önemli ihtilafı zikrettikten sonra, sahâbenin tâbi'undan hadis nakletmesi gerekçeyle sahâbe mürselini delil kabul etmeyen kişilerin isimlerine de yer vermiştir. Bu isimlerden

Zerkeşî bu şüpheye, sahâbenin sahâbe dışında birinden nakilde bulununca hadisi isnâd ettiğini belirterek cevap verme yoluna giderken, muhaddis ve fakîh kimliği ile bilinen Alâî (ö. 761/1360), meselenin bir başka boyutuna dikkat çekmektedir:

“Sahâbenin tâbi'undan merfû hadis rivâyeti oldukça nadirdir. Bilâkis, sahâbenin tâbi'undan naklettiği hadislerin büyük bir kısmı, tâbi'ünün sözleri ve birtakım hikâyelerdir. Yaygın ve galip olan, sahâbenin yine bir sahâbîden rivâyette bulunmuş olmasıdır. Bu nedenle bir sahâbî, peygamberden işitmediği bir haber naklederse, bu haberi, tâbi'undan birinden işitmiş olabileceğine değil, bir başka sahâbîden işittiğine hamletmeye öncelik verilmelidir. Çünkü yaygın ve çoğunlukta olan istikametinde değerlendirme yapmak, nadir gerçekleşen vakıa doğrultusunda yorum yapmaktan daha isabetlidir.”⁸³

Alâî'nin bu değerlendirmeleri, diğer hadis usûlü müelliflerinin yaklaşımına paralellik arz etmektedir. Şüphe ile yaklaşıp çözümsüzlük değil de, ilmî esaslarla ve mantıkla hareket ederek çözüm üretmeye yönelik bu tür yaklaşımlar sünnet-i nebeviyenin nakline ve muhafazasına imkân tanımıştır. Bunun aksi bir üslûbun ise problem üretmek dışında ulûm-i hadîse katkı sağlayamayacağı ortadadır.

Netice olarak, sahâbeyi tâbi'undan hadis öğrenmeye sevk eden başlıca etkenin, peygamberin sünnetini öğrenmek ve öğretmek olduğu âşikârdır. Asıl gaye, sünneti muhafaza etmek olduğuna göre, ashâbın duydukları rivâyetlerin kabulu ve nakli esnasında gevşek davranmaları, güvenmedikleri birinden işittikleri

bir hadisi, irsâl yaparak nakletmeleri olanaksızdır. Nitekim onların birbirlerinden aktardıkları haberlerde irsâl yapmalarına karşın, sahâbe olmayan râvilerden aktardıkları haberlerde isnâd kullanmaları bu titizliklerinin önemli bir göstergesidir. Bu tablo, ashâbın hadis usûlü ilminin kurucuları olduğunu görüşünün doğruluğunu bir kez daha kanıtlamış olmaktadır.

“Sahâbenin Tâbi'undan Hadis Rivâyeti”

Özet: Ashâbın hepsi her zaman Hz. Peygamber'in yanında olamadığından dolayı, peygamberin irtihâlinde sonra onun hadislerini birbirlerinden de öğrenmişlerdir. Bu öğrenim sürecinde bazen bir sahâbînin hadisi, tâbi'undan biri aracılığıyla bir diğer sahâbîye ulaşmıştır. Ashâb başka bir sahâbîden aldığı hadisleri irsâl yaparak naklederken, tâbi'undan aldığı hadisleri senedle rivâyet etmiştir. Onların bu tutumları bir süre sonra hadis rivâyetinin ayrılmasında bir parçası olacak isnâd uygulamalarının başlangıcını teşkil etmektedir.

Atf: Ayşe Esra Şahyar, “Sahâbenin Tâbi'undan Hadis Rivâyeti”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, VIII/1, 2010, ss. 125–144.

Anahtar kelimeler: Sahâbe, tâbi'ün, hadis rivâyeti, hadis usûlü, büyüklerin küçüklerden rivâyeti, isnâd.

biri Eş'arî kelâmcısı ve Şâfi'î fakîhi Ebû İshâk el-İsferâyîni'dir (ö 418/1027). Zerkeşî'nin aktardığına göre Ebû İshâk'ın bu görüşünü benimseyen bir diğer isim, yine bir Şâfi'î fakîhi olan ve İbn Burhân olarak bilinen Ebu'l-Feth Ahmed b. Ali'dir (ö. 518/1124). İbn Burhan, *el-Evsat* (İbn Hacer, İbn Burhân'ın fıkıh usûlü ile ilgili bu eserinin adını *el-Evsat* olarak zikreder. Ancak Zirikli tarafından bu eser *el-Vasît* olarak adlandırılmıştır bk. Zirikli, *el-A'lam*, I, 173) adlı eserinde Ebû İshâk'ın görüşünün doğru olduğunu söylemiştir. Öte yandan Mâlikî fakîhlerinden Endülüslü Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Halef İbn Battâl (ö. 449/1057) da *Sahîh-i Buhârî* üzerine yazdığı *Şerh*'inde sahâbe mürselinin hüccet olamayacağını açıklamıştır. İbn Battâl'ın dayanağı ise senedde zikredilmeyen râvinin tâbi'ün tabakasından olma ihtimali değil, sahâbe tanımı konusunda yerleşik görüşü kabul etmemesidir. İbn Battâl'a göre sahâbenin kendisinden hadis nakledip ismini zikretmediği râvî, bir bedevî ya da peygambere gelen heyetlerden birinde yer alan ve Resûlullâh ile sohbeti olmayan biri olabilir. Bu durumda İbn Battâl'ın sahâbe tanımı konusunda “Resullah'a mülâkî olmayı” yeterli bulmadığı görülmektedir. İbn Battâl sahâbe mürselinin hüccet olmadığı yönündeki görüşü, İmam Şâfi'î'ye ve Eş'arî kelâmcısı el-Bâkullânî'ye de (Kadı Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib, ö. 403/1013) nispet etmektedir. (bk. İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhim), Riyad 1423/2003, I, 169). İbn Hacer de sahâbe mürselinin kabul etmemek konusunda Ebû İshâk'ın yalnız olmadığını, bu hususta onun ve onunla aynı görüşü paylaşanların ortak dayanaklarının sahâbenin tâbi'undan da nakletmesi vakıası olduğunu açıklamaktadır. İbn Hacer, *Nüket*, II, 548.

⁸³ Ebû Sa'îd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî el-'Alâî, *Câmi'u't-tahsîl fi ahkâmi'l-merâsîl* (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Silefi), Beyrut 1407/1986, s. 36–37.